



КУЛЬТУРА И КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ

UDC 008:316.42

Lars P. Poulsen-Hansen

selvstændig forsker

FORBINDELSERNE MELLEM DANMARK OG RUSLAND

For citater: Lars P. Poulsen-Hansen. Forbindelserne mellem Danmark og Rusland. *Scandinavian Philology*, 2018, t. 16, ud. 1, ss. 169–187. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu21.2018.112>

Artiklen handler om forbindelserne mellem Danmark og Rusland i de seneste tusind år. Der gives eksempler på den tidlige fælles historie i Vikingetiden, de dynastiske forbindelser mellem de to lande, de diplomatiske forbindelser fra Københavnstraktaten af 1493 og frem med særlig vægt på Danmarks og Ruslands alliance mod Sverige under Den Store Nordiske Krig. Artiklen behandler også eksempler på danskere i russisk tjeneste som Eberhard Isbrand Ides, Vitus Bering og C. A. Koefoed. Der fortælles om de danske kunstnere Vigilius Erichsen og Laurits Tuxen, om prinsesse Dagmar, der blev kejserinde Marija Fjodorovna, om Thor Lange og de tre andre klassiske danske filologer og deres virke i Rusland, om dansk-russisk samvirke på landbrugsområdet og det danske bidrag til den russiske smørproduktion i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundred og endelig om ”den lange befrielse” af Bornholm 1945–46. Artiklen behandler og sammenligner kultur og sociale koder, og forklarer om trosforhold og om, hvordan forskelle i konfession spiller ind i dynastiske, diplomatiske og andre relationer mellem Rusland og Danmark. Yderligere gør artiklen opmærksom på hidtil ubelyste eller underbelyste forskningsområder vedrørende russisk-danske forbindelser, den fælles historie, samt videns- og kulturudveksling.

Nøgleord: Danmark, Rusland, kulturforbindelser, Københavnstraktaten af 1493.

862 — INDKALDELSE AF VARÆGERNE

I den ældste russiske krønike ”Beretningen om de forgangne år”, også kaldet Nestorkrøniken efter dens formentlige ophavsmand, fortælles der følgende under året 6370 (862):

”I året 6370 jog de varægerne bort over havet og gav dem ikke skat. De begyndte at herske over sig selv, men der var ingen ret blandt dem, og slægt rejste sig mod slægt; der var fejder blandt dem, og de begyndte at føre krig indbyrdes. De sagde til hverandre: ”Vi vil søge os en fyrste, som kan herske over os og dømme ret.” Og de drog over havet til varægerne, til rus’; thi således kaldes disse varæger: rus’, — ligesom andre kaldes sveer, atter andre normanner, angler, atter andre gotlændere, — således også disse. Cud, slovener og krivicer og vepser sagde til rus’: ”Vort land er stort og frugtbart, men der er ingen orden i det. Kom I da og vær konger og hersk over os!” Og de valgte tre brødre med deres slægter, og de tog hele rus’ med sig og kom. Den ældste, Rjurik, slog sig ned i Novgorod; den anden, Sineus, ved Beloozero, og den tredje, Truvor, i Izborsk.”

Det er den såkaldte legende om indkaldelsen af varægerne. I sin tid mente man, at de grundlagde den russiske stat, og derfor blev der i 1862 rejst et mindesmærke for Ruslands tusindårs historie i Novgorods Kreml, hvor det stadig står.

Men som professor Gunnar Svane skriver i sin oversættelse af Nestorkroniken (1983): ”Naturligvis har de skandinaviske vikinger ikke grundlagt det Russiske Rige i den forstand, at de skabte noget, som ikke eksisterede i forvejen. De russiske stammeforbund, høvdingedømmer eller hvad man måtte foretrække at kalde dem, eksisterede, før vikingerne kom, måske i flere århundreder.”

Men der er ingen tvivl om, at vikingerne var i Rusland. Langs hele ”vejen fra varægerne til grækerne” fra Ladoga-søen i nord til Sortehavet i syd efterlod vikingerne sig materielle spor i form af brugsgenstande og smykker, ja endog runeindskrifter. Men der er endnu ikke fundet et vikingeskib i Rusland. Den danske vikingetidseksperter, professor MSO Søren Sindbæk, har henledt opmærksomheden på, at de russiske fund af planker og nagler snarere er rester af slæder, og mener derfor, at vikingerne om sommeren transportererede deres varer på skibe til Novgorod og om vinteren fragtede dem videre på slæder ad de isbelagte floder til et omladningssted ved Dneprs sydlige løb, hvorfra de blev transporteret videre til Konstantinopel — og omvendt.

Søren Sindbæk har senest stået bag opdagelsen af ringborgen ved Lellinge vest for Køge. Det kan passende minde én om, at der i Rusland ikke er fundet nogen ringborge à la de nu fem danske, som alle menes

opført i 980'erne. Rusland har i øvrigt heller ikke noget, der svarer til Jellingestenen.

DE DYNASTISKE FORBINDELSER I MIDDELALDEREN

Kong Valdemar den Store (1131–82, konge af Danmark fra 1157) fik sit navn fra sin mor Ingeborgs farfar, storfyrsten i Kijev fra 1113, Vladimir Monomakh (1053–1125). Vladimir betyder ”verdenshersker”. Hans navn er i dag mest kendt for det berømte citat fra Aleksandr Pusjkins tragedie ”Boris Godunov”, hvor denne i en scene i Kreml til sidst udbryder ”Ах, тяжела ты, шапка Мономаха”. Ingeborg var datter af Mstislav Vladimirovitj, Monomakhs ældste søn (død 1132) og den svenske prinsesse Christina. Hun var gift med Knud Lavard, der blev myrdet på vej til julegilde i Roskilde i januar 1131 ved Haraldsted, og otte dage efter mordet fødte hun deres søn, som kom til at hedde Valdemar. Monomakhs hustru var Gytha, der var datter af den sidste angelsaksiske konge, Harald Godvinson (1022–66). De havde indgået ægteskab under aktiv medvirken af den danske konge Svend Estridsøn, hvis mor, Estrid, var gift ikke alene med hans far Ulv Jarl, men også med en ukendt russisk fyrste, som Adam af Bremen, der døde efter 1075, kalder ”en russisk konge” i sit værk ”De hamburgske ærkebispers historie.”

I et russisk værk fra 1970 om de historiske forbindelser mellem Skandinavien og Rusland ”Исторические связи Скандинавии и России” skriver M. B. Sverdlov i sit bidrag «Дания и Русь в XI в.» følgende: ”... Kildernes oplysninger viser klart, at der i det 11. århundred var stabile og forskelligartede kontakter mellem Danmark og Rusland. Ægteskabet mellem Estrid og en ukendt søn af Vladimir (den Hellige) skulle være til politisk gavn for begge parter. Rusland holdt sig ikke uden for de begivenheder, der skete i Danmark. Fra Danmark til Rusland kom der sikkert hirdmænd for at lade sig hverve til tjeneste hos kijevfyrsterne. Og endelig var der i det 11. århundred permanente handelsforbindelser mellem de to lande” [Sverdlov, 1970, s. 88].

KØBENHAVNSTRAKTATEN AF 1493

Den 8. november 1493 blev der indgået den første i en serie af dansk-russiske venskabstraktater. Dermed blev der etableret diplomatiske forbindelser mellem Danmark og Rusland. Traktatens russiske original findes desværre ikke på Rigsarkivet og heller ikke i de russiske arkiver,

men kun i en senere kopi fra 1516 i anledning af fornyelsen af traktaten. Det er ærgerligt, fordi vi så ikke kan se, hvilket segl Ivan III brugte fire år før det segl fra 1497, der er det første eksempel på det russiske rigsvåben med dobbeltørnen og rytteren med lanser. Det var en aftale ”Om kærlighed, venskab og forbund” mellem den danske kong Hans (1455–1513, konge af Danmark og Norge fra 1482 og af Sverige fra 1497) og storfyrsten af Moskva, Ivan III (1440–1505, storfyrste fra 1462). Ivan forpligtede sig til at hjælpe Hans med at erobre Sverige, og Hans lovede at støtte Ivan i hans kamp mod storfyrsten af Litauen. Parterne garanterede fri handel for de russiske købmænd i Danmark og for de danske i Rusland. 500-året for traktaten blev fejret med udgivelsen af artikelsamlingen ”Danmark og Rusland i 500 år” (1996). Fra dansk side blev der udfoldet en bred diplomatisk aktivitet. Der forhandlede bl.a. om et ægteskab mellem kong Hans’ datter og Ivan III’s søn, og der forhandlede om forholdene til Finland og Sverige. Fra 1505 var der tale om næsten årlige gesandtskabsrejser til Rusland. Gesandten var David Corran, vel nok den fornemste af den danske konges herolder. Et stort russisk gesandtskab deltog i Christian II’s kroning i 1514, hvorefter forbundet af 1493 blev fornyet. Mikael Venge skriver i jubilæumsbogen [Danmark og Rusland i 500 år, 1996, s. 17], at David Corran i hele 1500-tallet var den mest erfarne og anvendte danske diplomat i forhandlingerne med Rusland, og at han var en skarp iagttager af russisk politik.

JAKOB ELFELDT'S REJSE TIL RUSLAND I 1578

I 1562 havde Danmark og Rusland sluttet en traktat om venskab, men i løbet af 1570'erne kølnedes forholdet mellem de to lande stadig mere på grund af udviklingen i Baltikum. Med henblik på at bekræfte aftalen af 1562 og at genoprette tilfredsstillende forhold ved bl.a. at få fastlagt grænsen mellem Rusland og Norge sendte det danske statsråd i foråret 1578 en dansk diplomatisk mission til Rusland under ledelse af rigsråd Jakob Ulfeldt (d. 1593). Ivan den Grusomme modtog ham i audiens i Aleksandrovskaia sloboda 112 km nordøst for Moskva. Ulfeldt skriver i sin *Hodoeporicon Ruthenicum* (Rejse til Rusland), der udkom i Frankfurt am Main i 1608 og blev publiceret på dansk i ”Kong Frederichs den Andens Krønike” i 1680 i en oversættelse ved historikeren Peder Hansen Resen, som Knud Rasmussen udgav i 1978, og som kom i en ny oversættelse fra latin ved Richard Mott i 1993: ”Dagen derpå,

som var Sankt Bartholomæi Dag, gik vi igen til Caren og fandt ham på det sædvanlige sted, klædt i en grøn helsilkes kjole, og hans søn klædt i rødt. Da vi havde hilst dem, gik vi bort, efter at have tilbragt den korte tid hos dem med at sætte os ned og rejse os igen. Vi begyndte igen på at fremføre vort ærinde, men det var med den største vanskelighed. Det er nemlig ikke til at sige, hvor stor fare man svæver i, når man er iblandt dem, og hvor megen møje og besvær, vi havde af disse samtaler. — Hvor hovmodige disse barbarer tér sig, kan man se deraf, at alt hvad de selv siger, tror de selv er urokkelig sandt. Og hvad værre er, de tåler ikke at blive sagt imod. Der er ingen orden i deres tale, de snakker løs uden at tænke nærmere over, hvad de siger, de taler i øst og vest, som tankerne falder dem ind. De vil ikke høre efter, hvad man siger, afbryder andre, når de taler, de ligesom ”synger alting indvendig” (som det Græske ord-sprog siger), og regner kun med det, de selv kommer frem med. Og hvis man vil sige noget til dem, som de ikke bryder sig om, siger de, at det er urimeligt og ikke kommer sagen ved, og således tror de kun godt om sig selv og ringeagter andre, så man med rette kan sige, at blandt de gode behandles jeg godt, men blandt de onde slet. Caren selv var hovmodig og stolt, hele tiden hævede han øjebrynene og pustede sig op, især når han hørte sin titel blive nævnt, så det ord passer her, at som herren er, så er hans tjenere. Thi de er snu, stivnakkede, afsindige, afsporede, for ikke at sige skamløse, tilbøjelige til alt ondt, bruger magten i stedet for forstanden, og har — tro mig — taget afsked med alle dyder.”

Men som resultat af forhandlingerne med tsaren og hans bojarer fulgte Ulfeldt ikke sin instruks og underskrev en aftale med Rusland, som var ugunstig for Danmark og da heller ikke blev godkendt af kongen ved hjemkomsten. Ulfeldt faldt i unåde og beskrev derefter sin rejse til Rusland for at retfærdiggøre sin diplomatiske indsats. I bogen gør han meget ud af de kirkelige ceremonier og folkelige skikke. Af særlig interesse er Ulfeldts iagttagelser af den økonomiske tilstand i Ruslands vestlige og centrale regioner. I 2002 blev der i Moskva publiceret en meget flot videnskabelig udgave af Ulfeldts rejsebeskrivelse med forskellige tillæg, for første gang på russisk [Ulfel't, 2002]. Hans rejsebeskrivelse blev den første danske beskrivelse af vores store nabo i øst.

PORTRÆTTET AF IVAN DEN GRUSOMME PÅ NATIONALMUSEET

Portrættet er malet i russisk ikontradition o. 1630. Det er ikke stort — kun 34×37 cm. Det blev i 1677 foræret af tsar Fjodor Aleksejevitj (1661–1682), tsar fra 1676, til den danske gesandt Frederik von Gabel. Men ifølge arkivalierne var der ikke noget portræt blandt de officielle gaver til Gabel. Det kom til Kunstkammeret i 1677. Det er det eneste ”portræt” af Ivan den Grusomme, og det vendte for første gang tilbage til Moskva i 2003–2004, hvor der var en stor udstilling af tidlige russiske portrætter, de såkaldte ’parsuny’ (personer). Nu er det tilbage på Nationalmuseet. Det er ikke altid, at portrættets opholdssted angives i russiske publikationer, måske fordi det opfattes som lidt pinligt, at Rusland ikke selv ejer det portræt.

Christian IV (ved rigsrådet) og Boris Godunov (faktisk leder af landet under Fjodor Ivanovitj; tsar fra 1598) havde i 1590’erne en brevveksling om grænsedragningen i Finmarken. I 1599 sejlede Christian inkognito som generalkaptajn Christian Frederiksen til Vardø i Nordnorge (lige nord for den nuværende grænse mellem Norge og Rusland) og længere østpå fra midten af april til midten af juli 1599 for at hævde dansk suverænitet. [Se <http://chr4.dk/index.php/konge-chr-4/chr-iv-rejse-til-nornorge>].

”Første pinsedag 1599: Pinsefesten blev holdt med højtid på vort skib mellem Kildin og Vardø. Det var en mørk og meget kold dag og vinden var os imod. Vinden blæste op med sne, regn, tåge og en bidende kulde. De fleste af os led af søsyge, gik til sengs og spiste intet. Kaptajnen holdt sig i ro i sin kahyt.”

Disse dagbogsnotater er nedskrevet for fire hundred år siden af en dansk herremand om bord i datidens bedste krigsskib, ”Victor”, i den dansk-norske marine. Som det fremgår af beretningen, ligger flagskibet ”Victor” på nordkysten af Rusland, lige øst for munden af Kolafjorden. Krigsskibet sejler på kurs mod Vardø. Personen, som bliver omtalt som kaptajn, er ingen ringere end den dansk-norske konge Christian den fjerde (1577–1648).

I løbet af tre forårs- og sommermåneder i 1599 ledede den unge dansk-norske konge Christian IV en dramatisk ekspedition nordover i sit langstrakte rige. Rejsen gik til Vardø og derefter et stykke østover i Nordrusland. Både i eftertiden og i sin samtid fremstod denne rejse som et meget dristigt projekt — måske blandt de mest farefulde ekspe-

ditioner, som nogen europæisk monark havde begivet sig ud på. Kongen sejlede til sit rige i nord med en orlogsflåde, som bestod af halvdelen af krigsskibene i datidens danske marine. De fleste skibe var udstyret med flere titals kanoner. Hensigten med togtet var at rense Hans Kongelige Majestæts "strømme" for sørøvere, fribyttere og andre, som sejlede nord om Vardø uden at have betalt told eller indløst besejlingspas. Over for sømagterne ville Christian IV demonstrere, at flådestyrke betød magten på havet. Den danske armadas optræden på den norske flanke for fire hundrede år siden var en kraftig markering overfor europæiske stater af, hvem der havde overherredømmet over havterritoriet i nord.

De otte krigsfartøjer lagde ud fra København i midten af april og returnerede til hovedstaden i midten af juli 1599. Mange hundrede adelsmænd, hofjunkere og søfolk deltog i denne gigantiske kystvagtoperation. Alene på kongeskibet "Victor" kan man regne med en besætning på mindst 200 mand. De dygtigste og mest erfarne skibskaptajner indenfor marinen førte kommandoen på de enkelte skibe. Flere af disse sad inde med tidligere erfaringer fra ekspeditioner til arktiske farvande. Fra rejsen til Nordishavet foreligger der i dag to rejseberetninger.

Begge dagbøger giver interessante topografiske og etnografiske oplysninger. Rejseskildringerne fortæller om de stormfulde og ugæstfrie kystområder, om møde med samisk trolddom og russiske befalingsmænd samt om natur, klima og levestof.

Uddrag fra disse beretninger er ofte gengivet eller citeret, med de er aldrig blevet udgivet i deres helhed i Danmark eller Norge.

I beretningerne fra togtet hedder det, at "Victor" passerede "Loppa hvor Finnmark begynder" den 10. maj. Nogle få dage derefter rundede de Nordkap, og den 14. maj *kunne fartøjerne ankre op i Bussesundet udenfor Vardø. Efter et kort ophold drog kongen herfra med tre af de største skibe, "Victor", "Gideon" og "Raphael", videre østover. De fem resterende fartøjer skulle i mellemtiden patruljere i havområdet uden for og rundt om Vardø. Langs kysten af Nordrusland hævdede det dansk kystvagtopsyn sin suverænitæt over farvandet ved at konfiskere engelske handelsskibe og fiskefartøjer. Efter et kraftigt sammenstød med et undervandsskær ved øen Kildin (ud for indsejlingen til det nuværende Murmansk) måtte kongen og hans følge vende om. Måske havde han tænkt sig at sejle længere øst over. På hjemvejen var eskadren plaget af meget dårligt og koldt vejr. Dagbogsforfatterne priser gud for, at han med sin "beskyttelse" bragte den sikkert fra verdens ende tilbage

til civilisationen. I de sidst indførte notater fra den 20. juli kan vi læse følgende:

”Ønske ved vår sørejses slut: Nok har jeg pløjet den skummende sø, nu priser jeg det tørre. Måtte gud sørge for at jeg aldrig mere måtte komme til søs.” Chr. IV 1599. Grænsedragningen i Finmarken blev ikke endeligt løst og var også senere et problem mellem Danmark og Rusland.

Efterhånden flyttede navnlig pelshandelen østpå, og der etableredes en handelsplads ved Petjoraflodens udmunding i Det Nordlige Ishav noget syd for det sted, hvor Greenpeace i 2013 demonstrerede mod boreriggen Prirazlomnaja. Og i 1609 og 1610 drog søofficeren Jens Munk (1579–1628) på togt mod Novaja Zemlja og indløbet til Karahavet nord herfor. Hans oplysninger lå bl.a. til grund for, at Christian IV i 1619 sammen med de største københavnske købmænd oprettede Det Petsoriske Kompagni for at opkøbe pelsværk direkte ved fangstpladserne ved Petjoraflodens munding og således undgå russisk told og mellemhandel. Dette forsøg på at omgå den russiske stats interesser fremkaldte protester fra russisk side og førte til voldsomme begivenheder i de fjerntliggende ishavsegne [Christensen, 1996, s. 39].

DANSKE PRINSER OG RUSSISKE TSARDØTRE I 1600-TALLET. DISKUTIONEN OM TROEN OG PEDER VON HAVEN

I 1601 ønskede tsar Boris Godunov at forny de dynastiske forbindelser og indgik en aftale med Christian IV om ægteskab mellem hans datter Ksenija og kongens bror Hans. Den 2. august 1602 sejlede prins Hans af sted mod Rusland i spidsen for et stort gesandtskab. I Moskva nåede parterne ikke at diskutere spørgsmålet om Hans' antagelse af den ortodokse tro, før denne pludselig døde den 28. oktober 1602. De var ellers blevet meget flot modtaget af russerne. Lederen af gesandtskabet var rigsråd Axel Gyldenstjerne, fhv. statholder i Norge, og han citerede i sine dagbogsoptegnelser prins Hans' ord på dødslejet: ”maa vel være, at Gud ikke vil have mig iblandt dette uchristen Folk, paa det at jeg ikke skulle forføres til deres vrang Religion.” [Christensen, 1996, s. 37]. Det mislykkede ægteskab afspejles i Pusjkins versedrama ’Boris Godunov’ og Musorgskijs opera af samme navn. Ksenija sidder sorgfuld i tsarens gemakker og betragter et portræt af sin trolovede: ”Min hjerte Brudgom, min herlige Kongesøn, ikke fik du mig, men den kolde Grav i fremmed Land. Kun dit Billede kan jeg kysse nu. Utrøsteligt er din lille

Ksenia, og evig rinder hendes Taarer for din Skyld.” [Christensen, 1996, s. 34 (Georg Sarauws oversættelse)].

”Kulminationen på ægteskabsforsøgene mellem det danske og russiske hof indtraf i årene 1643–45, da man prøvede at få et ægteskab i stand mellem den danske prins Valdemar Christian (1622–56), der var søn af Christian IV og Kirsten Munk, og Irina Mikhajlovna, der var datter af den første romanovtsar Mikhail Fjodorovitj. Kongen havde i begyndelsen af 1641 fået nys om, at der var russisk interesse for prinsen, og for at udnytte den opståede mulighed blev Valdemar Christian i 1641 sendt til Rusland som gesandt sammen med rigsråd Gregers Krabbe med henblik på at forny og uddybe venskabet med Rusland samt søge at gøre en ende på grænseproblemerne i Finmarken.” [Christensen, 1996, s. 46]. Prinsen vendte hjem i sommeren 1642 — ”tilsyneladende uden at ægteskabsmuligheden havde været berørt i Moskva.” Men i 1642–43 var flere russiske gesandtskaber i København at forhandle sig frem til et ægteskabstilbud, der bl.a. gik ud på, at prinsen og hans suite ville få fuld frihed i tros- og retsspørgsmål. ”Når prinsen kom til Moskva, kunne det aftales, hvor der kunne anvises plads til at opføre en luthersk kirke til hans og hans folks brug. I sagens videre forløb skulle det vise sig fatalt, at kongen var gået ind på, at den endelige ægteskabskontrakt først skulle forhandles og ratificeres i Moskva efter den danske ambassades ankomst.” [Christensen, 1996, s. 46]. En stor ambassade, medbringende mange dyre gaver, nåede frem til Moskva den 21. januar 1644. Allerede den 8. februar sendte patriark Josef på tsarens befaling bud til den danske prins med ønske om, at denne ville konvertere til den ortodokse tro og lade sig gendøbe. Fra dansk side blev dette håndfast afvist, og nu fulgte der over et års omstændelige teologiske diskussioner mellem de russiske gejstlige og prinsens personlige præst Mathias Welhauer, assisteret af en af de tyske præster i Moskva. Sagen er behandlet af Svend Aage Christensen over flere sider i ”Dansk-russiske forbindelser 1602–1658”, Danmark og Rusland i 500 år, s. 50–53, men hverken her eller andetsteds er der i vore dage gjort rede for, hvad trosstridighederne egentlig drejede sig om. Og ingen synes at have været opmærksom på, at danskeren Peder von Haven (1715–1799) i sin anden bog om Rusland ”Nye og forbedrede Efterrætninger om Det russiske Rige” fra 1747 beretter meget om den russiske ortodokse kirke og især om forskellene mellem denne og den lutherske tro. Desuden ligger der i Rigsarkivet mange udforskede materialer om trosstridighederne, og der findes russiske publikationer

om dem. Peder von Haven udgav sin første bog om Rusland ”Reise udi Rusland” i 1743 med forord af selveste Ludvig Holberg. Her beskriver han sit ophold i landet i årene 1736–39 som sekretær og præst for den norske admiral Peter Bredal, der var øverstbefalende over den azovske flåde i russernes krig mod tyrkerne. Den udkom på russisk i 2007 [Haven von P., 2007].

EBERHARD ISBRAND IDES (1657–1708) — REJSEN TIL KINA OG KORTET OVER RUSLAND

Eberhard Isbrand Ides var dansker, født i Glückstadt, handlede på Moskva fra 1677 og havde 1687–92 hjemme i den Tyske Forstad i Moskva, hvor han fik et nært forhold til tsar Peter. I 1692 blev han af tsaren opfordret til at drage til Kina for at finde ud af, om den kinesiske regering havde anerkendt Nertjinsk-traktaten af 1689 mellem Rusland og Kina, der som den første aftale mellem de to riger fastlagde deres handelsmæssige og diplomatiske relationer. Det lykkedes dog ikke at få fastlagt grænsen mellem staterne. Den kinesiske kejser erklærede, at han følte sig bundet af traktaten. Ides skildrede rejsen til Kina i en bog med ca. 30 kobberstik af mennesker, dyr, byer og landskaber ”Den treårige rejse til Kina”, der først udkom på hollandsk i Amsterdam i 1704 og siden på engelsk (London 1706), tysk (Frankfurt 1707) og fransk (Amsterdam 1718). Af særlig interesse er hans kort over det russiske rige, der var en stærkt rettet og suppleret udgave af Nicolaas Witsens Sibirienskort fra 1690'erne. Dette kort er gengivet i 500-årsbogen, men har aldrig været genoptrykt i sin fulde størrelse, hvilket det i høj grad fortjener. Ides slog sig efter hjemkomsten på skibsbyggeri, våbenproduktion og krudtfremstilling og var fra 1700 kommissær for Admiralitetskollegiet (Skibsbygningskontoret) i Arkhangelsk, fra 1704 også forvalter af eksporttolden og ifølge Rasmus Æreboe (se nedenfor) Kgl. Dansk Commissarius i Arkhangelsk.

JUST JUELS GESANDTSKAB 1709–11 OG PETER DEN STORES BESØG I DANMARK I 1716

Kommandør i den danske flåde Just Juel (1664–1715) blev i 1709–1711 sendt til Rusland som envoyé extraordinaire med den primære opgave at fortsætte det gode samarbejde mellem Danmark og Rusland på grundlag af unionen mellem Danmark og Rusland af 1699 og bl.a. undersøge mulighederne for en sikring af samhandelen mellem de to

lande. Desuden skulle han finde ud af, hvordan tsaren og hans ministre forholdt sig til indgåelse af fred eller fortsættelse af krigen, og samle så mange oplysninger som muligt om Danmarks allierede i krigen mod Sverige. Resultaterne af sine sonderinger indberettede han til kongen, og sine oplevelser beskrev han i sine dagbogsoptegnelser, der blev udgivet i 1893 i København (En Rejse til Rusland under Tsar Peter. Dagbogsoptegnelser af Viceadmiral Just Juel; findes på russisk på nettet under opslaget Юст Юль). Her kan man som i hans sekretær Rasmus Æreboes Autobiografi (København 1889; siderne om Rusland findes på russisk på nettet under opslaget Эребо) læse mange pudsigelige episoder i deres omgang med tsar Peter den Store. De var således mange gange til fester med tsaren, hvor der blev drukket bravt. Om bord på et fartøj kunne Juel ikke drikke mere og kravlede op i masten, men det kom tsaren for øre, og han klatrede op til ham og tvang ham til at drikke fem pokaler, hvorefter Juel havde det største besvær med at komme ned igen. Om bord hos tsaren fik Rasmus Æreboe engang fire glas sekt af ham, hvorpå han blev en stum tolk.

Efter hjemkomsten oversatte Rasmus Æreboe ”Sobornoe ulozhenie Alekseya Mikhailovicha 1649 goda” til dansk, forsynede den med 92 anmærkninger om russiske forhold og forærede oversættelsen i håndskrifter til Kong Frederik IV og en række af rigets fornemste mænd. Det kongelige eksemplar er udgivet af Lars P. Poulsen-Hansen med titlen ”Den Ryssiske Lov, oversat og kommenteret af Rasmus Æreboe 1721”, Aarhus Universitetsforlag 2013. Det var den første samlede oversættelse af loven indtil den tyske og engelske oversættelse i hhv. 1985 og 1988.

Den 3. juni 1716 undertegnede Frederik IV og Peter den Store en aftale i Altona om at gennemføre en fælles invasion af Sverige. De allieredes hovedstyrker skulle samles på Sjælland og sejle over Øresund til Sverige, mens et mindre russisk kontingent skulle færges over Den Botniske Bugt og landsættes nord for Stockholm. Formålet med invasionen var at tvinge den svenske konge, Karl XII, til fredsforhandlinger. Rusland ønskede at få Ingermanland (regionen omkring Skt. Petersborg), Karelens, Estlands og Livlands (den nordlige del af Letland), mens Danmark øjnedes en chance for at genvinde Skåne, Halland og Blekinge, som det havde mistet i 1657–60. Russiske styrker lå i Warnemünde, hvor tsaren besøgte dem i juli for så natten mellem den 14. og 15. juli at gå i land på Sydfalster i Danmark. Den 17. juli blev tsaren modtaget af kongen i København, hvor han blev indlogeret i Edingers Gård, der lå ved

Frederiksholms Kanal, hvor Nationalmuseet nu har hjemme. Tsaren og kongen kom ikke godt ud af det med hinanden. Dertil var deres naturer for forskellige. Men der blev gjort meget for at underholde Peter den Store og hans hustru Katarina, der kom til byen den 23. juli. Turen op i Runde Tårn på hesteryg er velkendt, og vi kan se hans højde på søjlen i Roskilde Domkirke.

Den dansk-russiske alliance endte med, at der i sensommeren 1716 lå 28.000 russiske soldater uden for voldene på Nørre- og Østrefæled, og ved Skt. Jørgens Sø lå 23.000 danske soldater. Men da det kom til stykket, blev der ikke noget ud af 'descenten i Skåne'. Tsaren var ikke meget for at gå i krig med en forbundsfælle, han fandt så nervøs og mistænk-som. Og kongen frygtede, at Rusland ville få for stor indflydelse på de kommende fredsforhandlinger og nægtede derfor at yde maritim støtte til tsaren. Frederik IV havde formentlig også på dette tidspunkt opgivet at generobre de tabte dele af Sverige. I oktober forlod tsaren, tsarinaen og de øvrige russere København og Danmark.

VITUS BERING (1681–1741) OG DE TO KAMTJATKA-EKSPEDITIONER

Blandt de danskere, der har udmærket sig i russisk tjeneste, ind-tager Vitus Bering en særlig plads. Han stod som ganske ung til søs, og i 1704 blev han hvervet som officer til den russiske flåde. Her gjorde han tjeneste i Østersøflåden og Azovflåden, og i 1724 udnævnte Peter den Store ham til leder af den 1. Kamtjatka-ekspedition, der kom til at vare fra 1725 til 1730. Den første ekspedition samlede værdifulde oplysninger om Østsibirien, og i 1728 gennemsejlede Bering det stræde, som blev opkaldt efter ham, men det lykkedes ham hverken da eller den føl-gende sommer at få Alaskas kyst i sigte. Under den anden ekspedition fandt han frem til Alaskas kyst i 1741, men måtte på grund af proviant-problemer og begyndende skørbug i besætningen tiltræde tilbagerejsen. Berings skib nåede aldrig tilbage til hovedlandet, og han døde på en ø i Stillehavet øst for Kamtjatka, der nu er opkaldt efter ham. Der er i de seneste år gjort et stort arbejde med at udforske Bering og hans be-drifter. Ud over resultaterne af ekspeditionerne er der flere interessante forhold: Da den første ekspedition nåede Det Okhotske Hav ved Østsi-birien, byggede den lige selv de skibe, de havde brug for. Berings kone korresponderede fra byen Okhotsk bl.a. med børnene hjemme i Reval,

og det tog næsten et år for brevene at komme gennem det russiske rige [Møller, Lind, 1997].

VIGILIUS ERICHSEN (1722–82) OG LAURITS TUXEN (1853–1927) I RUSLAND. KATARINA II OG FREDENSBORGDAGENE

Den danske kunstner Vigilius Eriksen, der var uddannet som portrætmaler på Kunstakademiet i København kom til Rusland i 1757 og blev der i 15 år. Han slog først rigtigt igennem, da han i 1762 blev den nye tsarina Katarina II's hofmaler. Eriksen malede Katarina til hest i en scene fra den dag, hun kuppede sin mand Peter III, der var søn af hertugen af Holstein-Gottorp Karl Friedrich og Peter den Stores datter Anna Petrovna, og lod sig udråbe som kejserinde. Eriksen har fremstillet hendes march fra Skt. Petersborg til Peterhof/Petrodvorets den 28. juni 1762 om aftenen. Kunsthistorikeren Troels Andersen beskriver maleriet sådan i sin artikel om kunst i ”Dansk-russiske forbindelser gennem 500 år”, København 1964:

”I baggrunden, mellem et par store skræppeblade, åbner der sig et lille kik ude i et stykke russisk natur, skov, mark og i det fjerne en hvid kirke med gyldne kupler. I disse idylliske omgivelser sidder Katarina under et stort egetræ på en prægtig hvid hest (der hed Brilliante) med draget kårde, om end snarere til parade end som væрге. Nogle faner og bajonetter fra de bortdragende soldater stikker op over grøftkantens græs, og længere ude på marken ses kanoner.”

Dette billede blev meget populært, og der maledes mange kopier af det. Det blev hans egentlige gennembrud, og alle de kendteste personer ved hoffet i 1760'erne ønskede deres portræt malet af ham, ligesom han fandt mange kunder blandt medlemmerne af den udenlandske koloni i Skt. Petersborg.

I 2010–12 restaurerede man på Eremitagen i Skt. Petersborg to af Vigilius Eriksens kæmpeportrætter fra 1766, nemlig af brødrene Orlov, Katarinas favoritter, der havde ligget rullet sammen i museets kælder — altså portræterne. De er i dragter fra en såkaldt ’karrusel’, en slags turnering, og Grigorij Orlov er fremstillet til hest i romersk kejsersdragt som anfører for den romerske kvadrille, mens Aleksej er fremstillet som anfører for den tyrkiske kvadrille i vide, orientalske benklæder af silke og med fjerprydet turban. Portræterne måler ca. 400×356. De fyldte godt op i en af de mange sale. Eriksen malede senere flere store portræt-

ter af kejserinden, men i 1772 tog han hjem til Danmark. Man ved ikke rigtig, hvorfor.

En lille randbemærkning: Den 18. november 1771 døde den danske gesandt i Skt. Petersborg, grev Christen Scheel fra Gl. Estrup, i en alder af kun 28 år. Han var i sit 25. år blevet udnævnt til gesandt ved det russiske hof, men han klarede opgaven til alles tilfredshed. Christen Scheel var en meget smuk mand og skal ifølge genealogiske oplysninger på nettet have været meget yndet af Katarina II, hvorfor man vil vide, at Orlov, formentlig Grigorij, kejserindens største favorit, har ladet ham forgive.

”Laurits Tuxen modtog i efteråret 1882 et telegram,” skriver Charlotte Christensen i ”Danmark og Zarernes Rusland 1600–1900” (Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, 2013, s. 161), ”med opfordring til at komme til Fredensborg, ”den skæbnsvangre Bestilling”, som han kalder det i sine erindringer. ”I anledning af dronning Louises 65 års fødselsdag ville der være ekstraordinært mange fyrstelige gæster på Fredensborg, således at Tuxen kunne skabe et maleri med Christian IX’s talrige familie”. Tuxens bane var nu udstukket: han blev fyrstemaler, uden selv at have ønsket det. En karriere, som hans kolleger ofte ynkede ham for, og som heller ikke har vundet ham nogen særlig voldsom respekt hos eftertidens kunsthistorikere.” I 1883–86 arbejdede han på det store billede ’Kongefamilien i havesalen på Fredensborg’, der kom til at måle 440×670 cm. I midten af billedet står tsar Aleksandr III og tsarina Marija Fjodorovna/Dagmar. Billedet hænger på Christiansborg, og det var et hit i gamle dage at vise det til sovjetiske delegationer efter midt dagen sammesteds. I 1896–99 malede han billedet ”Nikolaj 2.’s kroning”, hvor en solstråle falder på kejserinde Dagmars skikkelse og gør hende til hovedpersonen i Mariæ Himmelfartskatedralen i Moskvas Kreml.

PRINSESSE DAGMAR/KEJSERINDE MARÍJA FJÓDOROVNA (1847–1928)

Hun blev født som datter af hertug Christian af Glücksborg, der i 1863 blev konge af Danmark som Christian IX. Hun blev i 1866 gift med den russiske storfyrste Aleksandr, der efter attentatet mod faderen, Aleksandr 2. i 1881, besteg tronen som Aleksandr 3. Det danske kongehus var på det tidspunkt så fattigt, at kongen og dronningen ikke havde råd til at tage til bryllupsfestlighederne i Rusland. Aleksandr 3. blev ikke en af Ruslands store tsarer. De reformer, hans far — befrier-tsaren — stod for at iværksætte ved sin død, gjorde han ikke mere ved.

Han er kendt for et par berømte citater, som stadig dukker op engang imellem i russisk presse: ”Rusland har kun to allierede/forbunds-fæller: hæren og flåden.” — ”Europa må vente, mens den russiske Tsar er på fisketur.” — På en fridag slappede Aleksandr III af i parken og fiskede, da man meddelte ham, at de europæiske magters ambassadører uden forudgående aftale gerne ville i audiens hos ham. Det besvarede Tsaren med den berømte sætning, som blev videregivet til ambassadørerne.

Dagmar var som kejserinde til stor nytte for danske erhvervsfolk og andre med interesser i Rusland. Den politiske betydning af forbindelsen mellem det danske og det russiske hof var derimod begrænset. Hendes søn, Nikolaj 2., og hele hans familie blev myrdet af bolsjevikkerne den 17. juli 1918 i Jekaterinburg i et hus, som Jeltsin som partiboss i Sverdlov-regionen lod nedrive i 1977. De jordiske rester er senere fundet og begravet i Peter-Pauls-katedralen i Peter-Paulsfæstningen i Skt. Petersborg. Dagmar undgik denne skæbne og blev evakueret til Storbritannien i 1919 på et britisk krigsskib. Fra 1920 levede hun på Hvidøre nord for København, hvor Novo Nordisk nu værner om hendes minde. Da hun døde i 1928, blev hun begravet i Roskilde Domkirke, men det var meningen, at hun skulle begraves ved siden af sin mand. I 2006 blev hendes kiste med dansk kongelig deltagelse flyttet fra Roskilde Domkirke til Peter-Pauls-katedralen, hvor hun med dansk kirkelig deltagelse blev genbegravet ved siden af Aleksandr 3. Her er der i dag et portræt af hende og en hylde til blomsterbuketter, hvilket ellers kun er Peter den Store forundt i samme kirke.

THOR LANGE (1851–1915) OG DE TRE ANDRE KLASSISKE FILOLOGER I RUSLAND

I 1875 udvandrede fire danske klassiske filologer til Rusland. Baggrunden var den, at den danske gesandt i Skt. Petersborg, kammerherre E. Vind, i 1871 havde indberettet til Undervisningsministeriet om en kommende reform af det russiske uddannelsessystem, der bl.a. indebar en øget undervisning i de klassiske sprog og en mindre undervisning i retslære og naturvidenskaberne, som betegnedes som en af hovedårsagerne til de usunde tendenser, materialisme og nihilisme, hvoraf den studerende klasse fra tidligere tid endnu er besat. Undervisningen i latin skulle udvides fra 34 til 49 timer og i græsk fra 24 til 35 timer ugentligt. Professor i klassisk filologi ved Københavns Universitet J.N. Madvig, tog initiativet i sagen over for de russiske myndigheder. Thor Lange blev

ansat som lærer i græsk og latin ved Institutet for orientalske sprog i Moskva, hvor han holdt 25-års jubilæum i 1901. Og han blev gift med en russisk fyrstinde, der havde et gods i Ukraine. Thor Lange blev en flittig skribent om russiske forhold og fik en række bøger om Rusland udgivet i Danmark. Samtidig gendigtede han slaviske folkeviser, som hjemme blev sat i musik af P. E. Lange-Müller, Heise og Hartmann. I 1887–1906 bestred han hvervet som ulønnet dansk konsul i Moskva. I 1906 skrev han herom i et brev: ”Af mit Forfatterskab har jeg aldrig bildt mig noget ind. Derimod har jeg udrettet adskilligt, hvad angaar Import af Simmerthalerkøer og Dyrkning af Vandmeloner. Heller ikke af Fedtlæder er jeg ganske ufortjent. Har Du læst min sidste glimrende Opsats i Landbrugs- og Handelstidende: Økonomi med Grøntsager. Den slaar et stort Slag for praktisk Anvendelse af de som oftest til ingen Nytte bortkastede Radistoppe. Redaktionen takkede meget og roste mig for mit ”Fædrelandssind.”” Det var for meget for skønanden Lange, og i 1906 trak han og hustruen sig tilbage til godset Napadova i Ukraine, hvor han døde i 1915. Godset ligger nu tilbage som ruin.

C. A. KOEFOED (1855–1948) OG STOLYPINS LANDBRUGSREFORMER

I slutningen af det 19. århundred gjorde danskerne i Rusland sig først og fremmest gældende inden for landbruget. I 1878 udvandrede den danske landbrugskandidat Carl Andreas Koefoed til Rusland, hvor han med tiden kom til at spille en betydelig rolle ved forberedelsen og udførelsen af ministerpræsident Stolypins landbrugsreformer, der var et stort anlagt forsøg på at nedbryde landsbyfællesskabet ’miren’ og få etableret en klasse af selvstændige bønder. Han har fortalt levende om sit liv i Rusland i erindringerne ”50 Aar i Rusland”, der blev udgivet på russisk i Rusland i 1997 og 2009 [Kofod, 2009]. *En kort selvbiografi af ham findes i Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskoles arkiv, hvor han bl.a. beskriver sin tilbagevenden til Sovjetrusland i 1920’erne og anfører, hvad en gammel bolsjevik sagde til ham: ”Hvis det var lykkedes Dem at fortsætte Deres arbejde i endnu 8–10 år, så ville vores anliggende ikke være gennemført, og der ville ikke have været nogen revolution. Jeg kan heller ikke forstå, at man har ladet Dem komme tilbage hertil.” På den store dansk-russiske udstilling på Frederiksborg Slot i 2013 var der mærkelig nok ikke ét ord om ham, selvom han er en af de danskere, der har haft den største betydning for Rusland. I Rusland læses er hans

erindringer med meget stor interesse, og hans bibliotek er bevaret i det gamle landbrugsministeriums lokaler i Skt. Petersborg trods revolution, borgerkrig og blokade.

SMØRPRODUKTIONEN I RUSLAND I SLUTNINGEN AF DET 19. OG BEGYNDELSEN AF DET 20. ÅRHUNDRED

I 1897 var der omkring 1500 danskere i Rusland. En stor del af dem var beskæftiget i Store Nordiske Telegrafelskab, der i 1890'erne anlagde telegraflinjen fra Skt. Petersborg til Vladivostok. Mange andre var beskæftiget i Sibirisk Kompagni (Sibiko), der fra 1895 var den største eksportør af smør fra Sibirien til Vesteuropa og USA. Lederen var H. *P. Hjerl Hansen. Under det økonomiske boom i årtierne op til 1. Verdenskrig var de vigtigste russiske eksportvarer ikke olie, guld eller pelsværk, men landbrugsprodukter. I 1913 var Rusland verdens største eksportør af hvede, æg og hør, og 80–90 % af den russiske smøreksport kom fra Sibirien, altså bl.a. fra Sibiko. Indtil 1902 dominerede danske smørfirmaer næsten totalt det sibiriske smørmarked. Sibiko havde etableret 40 filialer i forskellige sibiriske byer og var den største enkelteksportør af sibirisk smør, idet det stod for 25 % af eksporten. Alt dette er senest beskrevet i en stor afhandling af Inge Marie Larsen [Larsen, 2007].

BORNHOLM — DEN LANGE BEFRIELSE 1945–46

Vi plejer at sige, at Danmark og Rusland ikke har været i krig med hinanden. Men den 7. maj 1945 skete der noget uventet. Efter de engelske troppers befrielse af Danmark den 5. maj bombede sovjetiske fly Rønne og Nexø på Bornholm den 7. maj, hvorefter en sovjetisk styrke landsattes på øen. Disse begivenheder var resultatet af på den ene side de vestlige allieredes sendrægtighed under ledelse af den øverstkommanderende general Eisenhower med hensyn til at opfylde øens tyske kommandants krav om at overgive sig til briterne og på den anden side den sovjetiske overkommandos forestillinger om, at Bornholm befandt sig i de sovjetiske troppers ansvarsområde. De sovjetiske tropper, der nåede op på 9.000 mand, blev på øen til den 5. april 1946. Man hørte i mange år derefter om, at Danmark og Sovjetunionen skulle være endes om en note om tilbagetrækningen af styrkerne, og kilderne blev hemmeligholdt af Udenrigsministeriet. I virkeligheden er baggrunden en meget kort meddelelse fra udenrigsminister Molotov til den danske

ambassadør Thomas Døssing, som professor Bent Jensen har fremlagt i sin fremragende bog ”Den lange befrielse” fra 1996, der kom på russisk i 2001. Meddelelsen, der er skrevet på russisk og dateret 5. marts 1946, men ikke underskrevet, lyder i dansk oversættelse: ”Hvis Danmark er i stand til nu med sine egne tropper at besætte øen Bornholm og på Bornholm oprette sin egen administration uden nogen som helst deltagelse af fremmede tropper og fremmede administratorer, vil den sovjetiske regering tilbagekalde sine tropper fra Bornholm og overgive øen til den danske stat”. Dette har siden været fortolket meget restriktivt fra dansk side i den forstand, at den danske stat ikke har tilladt tropper fra tredjelande at komme til Bornholm, og russerne har ligeledes nøje overvåget implementeringen.

REFERENCES

- Christensen S. A. Dansk-russiske forbindelser 1602–1658. *Danmark og Rusland i 500 år*, red. af Svend Aage Christensen og Henning Gottlieb, 1993, s. 34–61.
- Haven von P. *Puteshestvie v Rossiiu [Journey to Russia]*. St. Petersburg, 2007. 527 p. (In Russian)
- Juel J. En rejse til Rusland under tsar Peter: dagbogsoptegnelser af viceadmiral Just Juel, dansk gesandt i Rusland 1709–1711, med oplysende anmærkninger ved Gerhard L. Grove. 321 p.
- Kofod A. A. *50 let v Rossii [50 years in Russia]*. St. Petersburg, 2009. 455 p. (In Russian)
- Larsen I. M. *Da smør var guld*. Århus, 2007. 428 s.
- Møller P. U., Lind N. O. *Kommandøren og konen: Arkivfund om danske deltagere i Vitus Berings ekspeditioner*. København, 1997. 261 s.
- Nestorkrøniken. *Beretningen om de svundne år*. Oversat og kommenteret af G. Svane. Wormianum, 1983. 319 s.
- Sverdlov M. B. Dania i Rus’ v XI veke. [Denmark and Russia in the 11th century]. *Istoricheskie sviazi Skandinavii i Rosii IX–XX vv. [Historical relations of Scandinavia and Russia]*, vol. 11, Leningrad, 1970, pp. 81–88. (In Russian)
- Ul’fel’t J. *Puteshestvie v Rossiiu [Journey to Russia]*. Moscow, 2002. (In Russian)
- Venge M. Københavner-traktaten 1493 og de dansk-russiske forbindelser i 1500 tallet. *Danmark og Rusland i 500 år*, red. af Svend Aage Christensen og Henning Gottlieb, 1993, s. 10–33.

INTERNET SOURCES

<http://chr4.dk/index.php/konge-chr-4/chr-iv-rejse-til-nornorge>

Lars P. Poulsen-Hansen

Independent researcher

RELATIONS BETWEEN DENMARK AND RUSSIA

For citation: Lars P. Poulsen-Hansen. Forbindelserne mellem Danmark og Rusland. *Scandinavian Philology*, 2018, vol. 16, issue 1, pp. 169–187. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu21.2018.112>

The article deals with relations between Denmark and Russia in the last thousand years. The article presents examples of the early common history of the Viking age, dynastic relations between the two countries, diplomatic relations after the Copenhagen Treaty of 1493 and, with particular emphasis, of Denmark and Russia's alliance against Sweden during the Great Northern War. The article also deals with examples of Danes in Russian services such as Eberhard Isbrand Ides, Vitus Bering and CA Koefoed.

There are stories about Danish artists Vigilius Erichsen and Laurits Tuxen, about Princess Dagmar, Emperor Marija Fjodorovna, about Thor Lange and three other classical Danish philologists and their activity in Russia, about Danish-Russian cooperation in agriculture and the Danish contribution to the Russian butter production at the end of the 19th and early 20th centuries, and finally about “The Long Liberation” of Bornholm of 1945–46. The article treats and compares cultural and social codes, deals with religious beliefs and how differences in confession influence dynastic, diplomatic and other relations between Russia and Denmark. Furthermore, the article focuses on unexplained or insufficiently well-studied research areas regarding Russian-Danish relations, the common history, as well as knowledge and culture exchange.

Keywords: Denmark, Russia, cultural relations, Copenhagen Treaty of 1493.

Lars Poulsen-Hansen

Independent reseacher,

Denmark

E-mail: lph@domik.dk

Received: 16.02.2018

Accepted: 30.03.2018